

ИГОР МАНДИЋ (1939–2022)

МИЛИСАВ САВИЋ

ИГОР МАНДИЋ О СРПСКИМ РОМАНОПИСЦИМА

Уместо некролога

Оно што је у Србији у критици представљао Борислав Михајловић Михиз, а у полемици Никола Милошевић, то је у Хрватској, а и шире, био Игор Мандић. Књижевност је прихватао као гозбу, попут оне која га је чекала код шјор Иве у омиљеном му Клубу књижевника у Београду. Иако део културног и монденског естаблишмента (међу првима се супротставио имицу сиромашног, одрпаног и гладног писца), често у близини књижевне естраде, са пристојним синекурама, радо виђени гост у официјалним медијима, добро плаћени колумниста, није се дао поломити и поткупити, књижевност је за њега, пре свега, била питање часно и морално одрађеног посла. Доказао је то, између осталог, што се осамдесетих обрушио на комунистичку икону Крлежу, иначе свог учитеља, јасно истичући разлику између младог, бунтовног писца и касније, већ остарелог, апологета тадашњег диктатора. Доказао је то и тиме што је одболовао распад Југославије, у отвореном отклону према властима новостворене хрватске државе, показујући то и честим доласцима у Београд и гостовањима у српским медијима. Био је подједнако присутан и у српској и у хрватској књижевности, које је држао да су писане на једном, заједничком језику.

Мандић припада генерацији критичара која се за друштвене слободе, тада мањкаве, борила преко уметности. Ако се друштво

заснивало на производњи опсена, лажи и обмана, од књижевности се очекивало све супротно, да се размахне на крилима маште и слободе, да уплашеном и обезличеном појединцу разоткрије и понуди свет са много болних и отворених питања, доводећи га до својеврсне, лековите катарзе. Ако се у политичком дискурсу, у званичним медијама лагало, то се није смело у литератури. То је и разлог што се критика заснива на јасним и отвореним вредносним судовима. Критика је могла да помогне књижевности тако што се и сама уздизала на ниво високе литературе, са свим чарима читалачког задовољства и ужитака. У то време, критичари, прави, били су на подједнакој цени као и врхунски писци. Мандићеве критике читале су се са истим жаром као добре приче и песме.

У листовима које сам уређивао (*Књижевна реч*, 1972–1977. и *Књижевне новине*, 1980–1982), Мандић се често оглашавао, углавном, полемичким текстовима. Полемисао је, између осталих, са Драгошем Калајићем, оспоравајући његове елитне, десничарске погледе, као и са Предрагом Матвејићем, у чијим је радикалним, левичарским идејама назирао сабласног „полицијског духа”.

По распаду Југославије, објавио је неколико књига у Србији. У „Просвети”, у којој сам радио као уредник, штампао је *Романе кризе* (1996). У књизи је скупљено 120 критика, објављених у *НИН*-у од 1981–1988. *Романи кризе* су, по Мандићу, „одријешени језик поститовске епохе”; они су ношени „еросом политичко-моралне разградње наше нововековне традиције”. Морал губитника претвара се у књижевни добитак. Српски роман (а у књизи је две трећине текстова о њему) „послиједних година представља чврсти бастион културне и друштвене самосвијести”, „с ону страну било каквих националних и републичких граница”, закључује Мандић.

Предочићемо, у кратким цртама, Мандићеве оцене двадесетак остварења српских писаца, и то оних и данас релевантних. Заборављене писце и безначајне књиге ћемо прескочити.

За *Псе и остале* (1981) Биљане Јовановић, чији је први роман *Пага Авала* критика здушно дочекала као нови глас у женском писму, Мандић каже да пате од „фабуларне празнине” која се не може насилно „попуњавати настраностима, односно да је вербална провокативност сувише слаб алиби за проблемску и духовну оскудност”.

Драшковићев роман *Суџија* (1981) „на проблематизирању етичких дилема савремености зарађује оно што губи на стилској обради”. У њему „етичка позиција приповедача живи као самосвојни облик, што *Суџију* чини дјелом незаобилазна значења у нашој сувременој прози”. Већ у Драшковићевој *Молићиви њрвој* (1985), Мандић налази мало или чешће ништа од књижевности. За роман

закључује да га одликује репортерска реченица, једнодимензионалност ликова, плошност фразе, претенциозност и звучност епизода, јефтино психологизирање, банално и механичко вођење фабуне, то су „вањске манифестације овог неуспјелог покушаја обрачуна с великим темама и за овог критичара посве довољно за негативну оцјену”.

Уна (1981), роман Моме Капора, испричан је завидно комуникативним стилем. Капорове скице из велеградског живота и успутни фељтони у којима хвата модерне „митеме”, у „приповједном смислу отупљују његов емоционални и романсијерски конформизам, пружајући читатељима истинско задовољство”. Много похвалније је Мандић писао о Капоровој *Књизи жалбе* (1984), као „најчитљивијем, најузбудљивијем, па дакако и најбољем роману” протеклих сезона. Капоров роман није ни пуки реферат у служби политике, ни критика политике као пуког реферата.

Мандић је писао о три романа Милана Оклопцића, а у сам врх ставио је *California blues* (1982), држећи га за пример модерног пикарског штива. Уопште узев, Мандићу је блиска урбана проза, у „траперицама”.

О књизи *Херој на мајарицу* Миодрага Булатовића, објављеној 1967, а прештампаој, у дотераној верзији 1981, Мандић каже да је реч о форсираној фантастици. Он подсећа да је књига изазвала својеврсни скандал, била је и хваљена и нападана. И једне и друге рецензије сада, по Мандићу, добијају на важности. Другим речима, и оне негативне показале су се као тачне. Булатовићев *Gullo, Gullo* (1983) могао би се одредити као „фантастични политички трилер”, али ове три компоненте писац није успео да стопи у целину, тако да се не може говорити о „врло добром, па чак ни о добром остварењу”.

После успешног, историјског романа *Доротијеј*, Добрило Ненадић се у *Вреви* (1982) приклонио тада помодној стварносној прози. Безуспешно, тврди Мандић. „*Врева* је испод просјечнога нивоа наше новије прозе.”

Мандић је отворен у похвалама Исаковићевог *Трена 2* (1982). Писац стоји по страни банално-практичних интрепретација феномена Голи оток, што га чини морално зрелим списатељем, а његово познато приповедачко мајсторство „чини да се *Трен 2* чита и доживљава као књига епохалне казивачке одважности”.

За писце стварносне прозе Мандић није имао слуха, осим за Живојина Павловића, чија је проза означавана као жестока, „најстварнија”. У роману *Загах њела* (1982), који фасцинира својим „оригиналним градбеним поступком” („романескна композиција у музичком смислу”), прича о једној породици послужила је писцу

за „хируршки захват у сам трбух стварности”. За *Зиг смрти* (1985) Мандић вели да је „чудна и посебна књига, мрачне атмосфере и суморних стања”. Павловић не воли да филозофира, али својим „предочавањима умије навести на размишљања”. Павловићеви губитници и разочарани типови, самоубојнице, очајници и опустошене егзистенције лако могу бити одбојни, што од „ове литературе не чини штиво за разбригу”. Роман *Лов на шишкове* (1988) заокружује врановачку сагу.

Сам наслов „Племенска књижевност” приказа књиге *Кад ђора зазелени* (1982) Михајла Лалића наговештава негативан суд који ће Мандић изрећи. Роман је бескрајно „досадан”. „Племенска књижевност можда је у неком смислу рудиментарна, али данас је она посве ретроградна”.

За *Писмо-глава* (1982) Слободана Селенића Мандић каже да је изузетно емоционално и интелектуално богато штиво. „Схваћање релативности свега најбољи је лијек против сваког екстремног одређења”. *Очеви и оци* (1985) пружају, уметнички убедљиво, негативну страну историјске медаље, у њему се појављују представници грађанске класе које је дотада литература, на тај начин, позитивно и са симпатијама, избегавала.

О тадашњем бестселеру и политички оспоравном, али и хваљеном од појединих критичара, *Књизи о Милушину* (1985) Данка Поповића, Мандић објављује текст под наслов „Сељачко политизирање”. Чему народски приповедач у доба кад су небо премрежили интелектуалци, пита се Мандић и, наравно, даје одговор: Интелектуални дискурс повлачи више одговорности и мора бити историјски утемељен, док „сељачко политизирање” може лако изрицати и најштакљивије оцене. Захтевни читалац нема шта у *Књизи о Милушину* ни тражити, ни наћи, нажалост, закључује Мандић критику.

Селимовићев недовршени роман *Крућ* (1983) Мандић види као аманет младим писцима: он поручује да се „писац мора изравно уплести у моралне двојбе времена – и то увијек на страни проблематичних појединаца”; аманет „вриједи као образац за сваку прозу која претендира на неку моралну визију”.

Беснило (1983) Борислава Пекића, писца ерудитске културе, инагурише катастрофологију; књига је без „преседана у нашој, а богме, и у свјетској књижевности”. Пекићеву збирку прича *1999* (1984) Мандић држи за СФ роман, али озбиљан и тежак, нимало лак за читање. Књига је толико самородна да чини част књижевности у којој се појавила!

Књига *Увод у друји живоји* (1983) Мирка Ковача много дугује Рилкеовим *Зайсима Малџеа Лоридиса Брица*, али она је достојна

те компарације, будући да „представља једно од најоригиналнијих и најупечтаљивијих романескних остварења” последњих година.

Приказ *Чизмаша* (1983) Драгослава Михаиловића Мандић почиње отвореном негативном оценом: књига му се нимало не свиђа, не сматра је ни значајним ни вредним остварењем у нашој новијој прози (нашој подразумева југословенску). И завршна реченица је убитачна: критичар је разочан због утрошена читалчког времена и труда.

За *Хазарски реченик* (1984) Милорада Павића Мандић пише да се састављен из прича које су „можда нешто најбоље створено у нашој модерној фантастици”. У *Хазарском реченику* види печат племенитости, толико потребан у нашој данашњици. У *Прегелу сликаном чајем* (1988) Павић се исказује као „заклети експериментатор и велики комбинатор”, према чему Мандић има благи отклон. Прича је, иначе, осликана „политичким чајем”, који ће „добро угрејати и узрујати политички предео”.

О Добрици Ћосићу, којег део тадашње књижевне јавности држи за старомодног, реалистичког писца, а чије политичке идеје су, нарочито у Хрватској, подвргнуте жестокој критици као ретроградне и агресивно националистичке, Мандић пише са очигледним симпатијама. *Грешник* (1985) је фреска у „којој је изузетно острашћено проблематизирана идеолошко-политичка питања оног времена”. У питању је историја осветљена с поражене стране. На дилему да ли етичка питања могу оправдати романескну форму, односно да ли роман опстаје или пада као уметничко дело, Мандић се опредељује за први одговор. У роману *Општиник* (1986) Ћосић је обрадио „Кестлерову дилему” (у Помрачењу у подне Кестлер је изразио сумњу у однос циља и средстава појединца и колектива, идеје и власти, лажи и истине, човека и бога) кроз судбине својих јунака из претходног романа. Да се закључити, каже Мандић, да је у књизи „згуснута изванредно напета психолошка и етичка проблематика”, што јој даје „тежину без премца у нашој новијој књижевности”. Ово штиво није за разбригу, оно у „озбиљном читаоцу пробуђује бригу за истином”. Последња критика у књизи, 122, јесте о Ћосићевом *Вернику* (1988). То је завршна књига обимне трилогије о „билансу југословеснке револуције”, „дјело аутора на врхунцу мисаоне зрелости”. Романи попут Ћосићевог крче путеве слободног мишљења, устрајније и дубље од било које идеолошко-политичке памфлетистике. Ненадмашна величина Ћосићевог рада је у томе што историјску причу предочава као измаштану.

Мандићу се није допао роман Јована Радуловића *Браћа њо мајтери* (1986). Роман кроз судбине јунака „илуструје помодне политичке полемике”. У помакању приповедачке имагинације

Радуловић у роман трпа „све и свашта”, а то је исувише илустративних момената за аутора „који их не умије повезати и осмислити унутар властите приче.”

Ни роман *Љубавни крӯи* (1988) Видосава Стевановића није се много „дојмио” Мандићу. То је „осредњи покушај да се тематизира љубав”.

Мандић је приказао и роман *Тојола на ѿраси* (1985) аутора овог записа. Савић је од јунских гигања „направио једно од крижних мјеста своје приче, али се није ухватио у замку да позира као судија или да се намеће као побједник”. Савић је можда први повео разговор о моралној кризи новијих генерација. По својој „стилској и структуралној узбудљивости ово је један од првих романа током неколико последњих година”.

Из овог штурог приказа Мандићевих критика о српском роману у претпоследњој деценији прошлог века, види се да је критичар инсистирао на обради и тематизацији моралних проблема и великих питања времена, с јасном назнаком да она морају добити аутентичну уметничку форму. Само добро пронађена форма, односно таленат и снага, могла је превазићи све ефемерије такве теме. Права књижевност потире сваку идеологију. Мандићу је био много ближи урбани сензибилитет од руралног, као и приповедачи интелектуалног, а не примитивног, сељачког типа. У наративи није волео досаду. Читање је, за Мандића, био својеврсни ужитак.